

UOT 373.3/5.

İrada Bəyükağa qızı Əmirəliyeva
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru,
Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu

ABBAS SƏHHƏTİN MAARİFÇİLİK İDEYALARI

Ирада Бөйүкага гызы Амиральева,
доктор философии по педагогике
Институт Образования Азербайджанской Республики

ПРОСВЕТИТЕЛЬСКИЕ ИДЕИ АББАС САХХАТА

İrada Boyukagha Amiraliyeva
doctor of philosophy in pedagogy
Institute of Education of the Republic of Azerbaijan

ABBAS SAHHAT'S ENLIGHTENMENT IDEAS

Xülasə: Məqalədə ilk növbədə məktəb və pedaqoji fikir tarixinə dair aparılmış tədqiqatlar yada salınır. Daha sonra Abbas Səhhətin pedaqoji fəaliyyətindən və maarifçilik ideyalarından danışılır. Şairin müəllimin şəxsi və peşə keyfiyyətlərinə, müəllim şəxsiyyətinə, təlimin təşkilində müəllimin roluna, vətənpərvərliyə dair fikirlərinə müraicət olunur.

Məqalə doktorantlar, dissertantlar, gənc tədqiqatçılar üçün faydalı olacaqdır.

Açar sözlər: *Abbas Səhhət, ideya, maarifçilik, maarifçilik ideyaları, müəllim şəxsiyyəti, vətənpərvərlik, təlim*

Резюме: В статье, в первую очередь, упоминаются исследования, проводимые в области истории школьной и педагогической мысли. Далее повествуется о педагогической деятельности и просветительских идеях Аббаса Саххата. В статье раскрываются взгляды поэта относительно личных и профессиональных качеств, личности учителя, роли учителя в организации обучения и воспитании патриотизма.

Статья будет полезна для докторантов, диссертантов и молодых исследователей.

Ключевые слова: *Аббас Саххат, идея, просветительное, просветительские идеи, личность учителя, патриотизм, обучение*

Summary: The article, first of all, refers to research conducted in the field of the history of school and pedagogical thought. Further, it tells about the pedagogical activity and educational ideas of Abbas Sahhat. The article reveals the views of the poet regarding personal and professional qualities, the personality of the teacher, the role of the teacher in the organization of training and education of patriotism. The article will be useful for doctoral students, candidates for a degree and young researchers.

Keywords: *Abbas Sihhat, idea, enlightenment, enlightenment ideas, teacher's personality, patriotism, training*

Respublikamızda təhsilin, məktəbin tarixi, həmçinin pedaqoji fikir tarixi sahəsində bir sıra tədqiqatlar aparılmışdır. Təhsilin və məktəbin tarixi üzrə akademik M.M. Mehdi-zadənin, Ə.Y. Seyidovun, H.M. Əhmədovun, F.B. Sadıqovun, F.A. Rüstəmovun və b.; pedaqoji fikir tarixi ilə bağlı Ə.Y. Seyidovun, M.Ə. Muradxanovun,

Ə.Ə. Ağayevin, D. Mustafayevanın, A. Tağıyevin, İ. Mollayevin, İ.N. İsayevin, Z.M. Mehdi-zadənin, B.M. Nəsirovun, B.F. Apoyev, K. Camalov R.C. Əliyevin və b. tədqiqatları diqqəti cəlb edir.

Ə.Y. Seyidov "A.A. Bakıxanovun pedaqoji görüşləri", M.Ə. Muradxanov "Nizami

Gəncənin pedaqoji görüşləri", D. Mustafayeva "Abdulla Şaiqin pedaqoji fəaliyyəti və ədəbi yaradıcılığında uşaqların tərbiyəsi haqqında fikirlər", A. Tağıyev "Azərbaycanın müəfəkkir pedaqoqlarının nəsihətlərində tərbiyə məsələləri", Ə.Ə. Ağayev "Fərhad Ağazadənin pedaqoji fəaliyyəti və görüşləri", İ. Mollayev "Məhəmməd Tağı (Sidqi) Səfərovun pedaqoji fəaliyyəti və görüşləri", İ.N. İsayev "Abbas Səhhatin təlim-tərbiyə haqqında fikirləri" və c. namizədlik dissertasiyalar üzərində işləmiş və müdafiə etmişlər.

Sonralar Ə.B. Cəlilov – Süleyman Sani Axundovun, M.N. Rəhimov – Səməd Vərgünün, S.A. Əzimova – Fıruddin bəy Köçərlinin, Z.M. Mehdişad – Aleksey Osipoviç Çernyayevskinin, T. Kərimli – Mir Möhsün Nəvvabın, Z.M. Mehraliyeva – Cəlil Məmmədquluzadənin, B.M. Nəsirov – M. Mahmudbəyovun, S.Q. Orucova – Üzeyir Hacıbəyovun, S.Q. Ocıyev – Seyidzadə Əlizadənin, T.B. Eminli – Əli Nazminin, K. Kamalov – Hüseyn Cavidin, Ə. Tağıyev – Mirzə Ələkbar Sabirin, M.Ə. Əkbərova – Şah İsmayıl Xətayinin, R.C. Əliyev – Mehdi Mehdişadın, S. Korimova – Bəxtiyar Vahabzadənin, Ə. Məmmədov – N.K. Krupskayanın, S.Ə. Məmmədov – Cəfər Cabbarlının, Ə. Yaqubi – Doktor Tağı Əraninin, T.M. Hüseynova – Süleyman Rəhimovun, S.Ş. Hüseynov – Mir Cəlal Paşayevin maarifçilik və pedaqoji fəaliyyəti, pedaqoji fikirləri, pedaqoji ideyalarını; diqqət mərkəzinə gətirmişlər.

Nəsirəddin Tusinin əsərləri pedaqoji yönündə bir sıra tədqiqatların mövzusunə çevrilmişdir. Nazilə Abdullayeva "Nəsirəddin Tusinin yaradıcılığında təhsil və təlim məsələləri", Vaqif Hüseynov "Nəsirəddin Tusinin elmi-pedaqoji irsinin Azərbaycanda pedaqoji fikrin inkişafına təsiri" və Elşən Talibov "Nəsirəddin Tusinin irsindən ümumtəhsil məktəblərində istifadə yolları", E. Murquzov "Nəsirəddin Tusinin pedaqoji-psixoloji görüşləri", Həbibə Məhərrəmovə "Nəsirəddin Tusinin pedaqoji irsindən istifadənin X-XI sinif şagirdlərinin əxlaq tərbiyəsinə təsiri" müəllimlərin dissertasiyalarına görə pedaqoji elmlər namizədi elmi dərəcələrinə layiq görülmüşlər.

Son zamanlar Mehparə Əhmədova "Məhəmməd Arad irsində pedaqoji ideyalar", Günel Məmmədova "Sultan Məcid Qənizadənin yara-

dıcılığında təhsil-tərbiyə məsələləri", Sevinc Hacıyeva "Qafur Rəşad Mirzəzadənin pedaqoji fəaliyyəti və maarifçilik görüşləri", Kəmil Abdurrahimova "Mustafa Kamal Atatürkün maarifçilik ideyaları və pedaqoji kollektorları onlardan istifadə üzrə işin sistemi", Səməd Şərifov "Mərdan Muradxanovun pedaqoji irsi və Azərbaycanda pedaqogika elminin inkişafına onun təsiri", Kəmalə Quliyeva "Heydər Əliyev irsində mənəvi tərbiyə məsələləri", Güllər Qocayeva "Mehdi Hüseyn yaradıcılığında tərbiyə məsələləri", Nazilə Yusifova "Azərbaycan dilinin tədrisi metodikasının formalaşmasında və inkişafında professor Ağaməmməd Abdullayevin rolu", Sahib Hüseynov "Mir Cəlal Paşayevin elmi-pedaqoji fəaliyyəti", Mələhət Fərzişidli "Abdulla Şaiq Talibzadənin pedaqoji fəaliyyəti və onun (nümunə məktəbi)nin təlimin yeni məzmununda qurulmasında rolu", Ramiz Əliyev "Akademik Mehdi Mehdişadın pedaqoji fəaliyyəti və pedaqoji görüşləri", Mətanət Əkbərova "Şah İsmayıl Xətayinin pedaqoji ideyaları", Sevil Həsənova "Hüseyn Cavidin həyat və yaradıcılığının tədrisinin şagirdlərin mənəvi tərbiyəsinə təsiri", Tahir Kərimli "Mir Möhsün Nəvvab Qarabağın pedaqoji görüşləri", Bayram Krupskayanın "Nizami Gəncəvinin pedaqoji ideyalar sistemi", Yeganə Əskərova "Azərbaycanda elmi psixologiyanın inkişafında Ə.Ə. Əlizadə yaradıcılığının rolu", Ləman Verdievə "Abasqulu ağa Bakıxanovun yaradıcılığında sosial-psixoloji məsələlərin təhlili", Məhəbbət Həsənova "Cəfər Cabbarlının əsərlərinin sosial-psixoloji təhlili və onların şagird şəxsiyyətinin formalaşmasında rolu", Kamilə Kazımova "S.Ə. Şirvaninin ədəbi irsində etnik-psixoloji xüsusiyyətlərin əks etdirilməsi problemi" və b. problemlər üzrə tədqiqatlar aparmış, yazdıqları dissertasiyaları müdafiə etmişlər.

Qeyd etməliyə ki, Mustafa Kamal Atatürkün maarifçilik ideyaları prof. A.N. Abbasovun da tədqiqatları üçün obyekt olmuşdur.

Biz özümüz də son zamanlar "Pedaqoji fikrin tarixindən" adlı dörd vəsaiti hazırlayaaraq nəşrinə nail olmuşuq. Yazdığımız həmin vəsaitdə "Kitabı-Dədə Qorqud"da tərbiyə məsələlərinə münasibət bildirmiş; Nizami Gəncəvinin, Nəsirəddin Tusinin, Şah İsmayıl Xətayinin, Abdulla Şaiqın, Məhəmməd Hüseyn Şəhriyarın, Məhəmməd Tağı Sidqiğin, akademiklər Mehdi

Mehdişadın, Zahid Qaralov, Hüseyn Əhmədov, Yəhya Korimov və Əjdər Ağayevin, eyni zamanda Yan Amos Komenskinin, İohann Henrix Pestalotinin, K.D. Uşinskinin pedaqoji görüşlərini bir sistem halına gətirmişik.

Bu məqalədə görkəmli Azərbaycan şairi, məhir tərəcəsi Abbas Səhhatin maarifçilik ideyalarına diqqət cəlb etmək fikrindəyik. Doğrudur prof. İ.N. İsayev vaxtilə Abbas Səhhatin həyatını və yaradıcılığını tədqiq edərək dissertasiya yazmış, daha sonralar – 2001-ci ildə "Abbas Səhhat və xalq maarifi" monoqrafiyasını nəşr etdirmişdir.

Problemə biz də öz münasibətimizi bildirmək istərdik. Qeyd etməyi özümüzlə borc bilirlik deyək ki, 1874-cü ildə Şamaxı şəhərində ruhani ailəsində dünyaya göz açan 1918-ci ildə 44 yaşında Gəncədə dünyasını dəyişən Abbas Səhhat (Mirzə Abasqulu Mehdişad) özünün malı ömrünü Vətənin, Azərbaycan xalqının tərəqqisinə, maariflənməsinə həsr etmiş, ümumxalq məhəbbət qazanmışdır.

O, Türk olubsa", " "Ədəbiyyat məcmusu". "İkinci il", "Gülzar" və s. dərsliklərin ərsəyə gəlməsində yaxından iştirak etmiş, "Yeni məktəb" və "Türk ədəbiyyatına ilk qədəm" kitablarını qələmə almışdır.

Abbas Səhhat ana dilində yeni təhsil ocaqlarının təşkil, ilzə təhsil sistemina əsaslanan dərsliklərin hazırlanması, təlim-təhsil işlərinin səmərəliliyinin artırılması, mədəniyyət ocaqların şərəkəsinin genişləndirilməsi, Azərbaycan dilinin sağlığı və s. sahəsində müstəsna əhəmiyyətə malik xidmətlər göstərmişdir.

Abbas Səhhat insanın həyatında məktəbin, təlimin və müəllimin roluna yüksək qiymət verirdi. Diqqət yetirək:

Millətin beş sənsə bundan əqdəm,
Yüz nəfərdən biri tutmazdı qələm...

...Leyk bir bax ki, bu gün Şirvanda,
Gör neçə əhli qələm var onda?
Hər biri şərh edər öz öfkərini,
Nəsr edər əlam ara asarın,
...Elə kamillər var bir paye,
Yaradır qibtdə də həmsəyo (4, s. 119).

Abbas Səhhat təlimin rolunu dəyərləndirməklə yanaşı qeyd etməyi unutmur ki, təlimi optimallaşdırın, onun təhsilləndirici, inkişafetdirici və tərbiyələndirici imkanlarını artıran və

nəzərə alan müəllimdir. Şagird şəxsiyyətinin təşkil edilmiş formalaşmasında müəllimə borclu-yuq. Abbas Səhhat özünü müəllimlərə tutaraq deyirdi: "Təlimləriniz ilə cahanın çevrəsinə sizlər dəyisdirə bilərsiniz, ey müəllim əfəndilər".

Bəzi müəllimlərin köhnəlik əsiri olması Abbas Səhhatı narahət edirdi. Onları köhnəliyin əsiri olmamağa, cəmiyyətdə fəal mövqə tutmağa səsləyirdi. Diqqət yetirək:

...Yox, gərək biz gəccə-gündüz çalışaq

Dürlü-dürlü zəhmətə alışaq

Qoymayaq rəncü-üqubətlərdən

Qurtaraq bəlkə bu zillətlərdən.

Abbas Səhhatın qnaatına, müəllim öz fənnini mükəmməl bilməli, hazırlığı hərtərəfli olmalı, saf mənəviyyəti yiyələnməli, təlimə gəlmiş mənəviyyəti baxmamalıdır.

Abbas Səhhatə görə, müəllimlə yanaşı şagird də pedaqoji prosesin bərabərliyə qəvvəli üzvü kimi götürülməlidir. Dördə tərkə müəllim yox, eyni zamanda şagirdlər də fəal olmalıdırlar.

Abbas Səhhat şəxsiyyətin müsbət mənəvi keyfiyyətlərə yiyələnməsinə, öz əxlaqını saflaşdırmasına, nəfsini tox saxlamasına vacib hesab edirdi. Bütün bunların əksinə olaraq inasfi, sədəqəti unudantları, doğruşluqdan, düzlükdən yan qaçantları, tənbelləri tənqid edirdi. Fikir verək:

Yoxdur inasf və sədəqət bizdə,
Nə düz, doğru, rəftar bizdə
Qaldı tənbellik, sorsan o da var.
Babadan qalma bir adət bizdə.

Abbas Səhhat vətənpərvər şair idi. Doğma vətəninə sonsuz məhəbbətlə sevirdi. Şairlərinin bir qismini vətənpərvərliyə həsr etmişdi. İnsanları, xüsusən gəncləri vətənpərvər olmağa səsləyirdi:

Vətəni sevməyən insan olmaz,
Olsa, ol şəxsə vicdan olmaz.

Gördündüyü kimi, təsəvvürünə belə gətirə bildirdi ki, kimsə öz vətəninə sevməsin.

İ.N. İsayev yazır: "Abbas Səhhatə görə, vətənpərvərlik gənc nəslin Vətəninə tərəqqisinə. Sədəqətə, onun əməkçi insanlarına, dilinə, mədəniyyətinə şüurlu sədəqət və məhəbbət, əgər lazım gəlsə, canını belə vətən uğrunda əsirgə-

məmək ruhunda tərbiyə etməkdən ibarətdir. Lakin o, əsərlərində sadəcə təənnüm yolu ilə getməmiş, bu müqəddəs hissini mahiyyətini araşdırmaq, gənc nəslə çatdırmaq imkanlarını görmüşdür" (1, s. 105).

Abbas Səhhətin vətəna həsr etdiyi şeirləri həqiqətən insanların, o cümlədən təhsilalanların vətənpərvərlik hisslərini qüvvələndirir, onlarda doğma yurdu sevmək, onun maddi və mənəvi sərvətlərinə görə iftixar hissi keçirmək, Vətənin müdafiəsinə hər an, hər zaman hazır olmaq, lazım gələrsə bu torpaq yolunda canını qurban vermək əzmində olmaq hissləri meydana gətirir.

Vətən hər bir şəxsədə xoş əhval, xoş ovaq yaradır:

Könlümün sevgili məhbubu mənim,
Vətənimdir, vətənimdir, vətənim.

Ədəbiyyat:

1. İ.N. İsayev. Abbas Səhhət və xalq maarifi. Bakı: Nurlan, 2001.
2. İ.B. Əmirəliyeva. Pedaqoji fikir tarixindən. Bakı: Mütərcim, 2018.
3. Abbas Səhhət. Əsərləri 2 cildə. 1-ci c. Bakı: Azərənşr, 1976.
4. Abbas Səhhət. Əsərləri 2 cildə. 2-ci c. Bakı: Azərənşr, 1976.

Vətəni mənə unutmaq nə demək?!
Anadır hər kişiye öz vətəni.
Bəsləyib sinəsi üstündə onu (3, s. 35).

Abbas Səhhət fikrincə, əgər "Vətən insanları öz sinəsi üstündə, öz qoynunda bəsləyib, Vətən bütün şəxslər üçün anadır"sa, demək, Vətən uğrunda mübarizə etməli, milli şərəf və ləyaqətə, vətənpərvərliyə malik olmalıyıq.

Problemin aktualığı. Abbas Səhhətin maarifçilik ideyaları pedaqoji fikir tarixində önəmli yer tutur. Odur ki, bu ideyaların araşdırılması vacibdir.

Problemin yeniliyi. Abbas Səhhətin maarifçilik ideyaları diqqət mərkəzinə gətirilir.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Məqalə doktorantlar, dissertantlar, gənc tədqiqatçılar üçün faydalı olacaqdır.

E-mail: amiraliyeva_i@mail.ru

Rəyçilər: *ped.ü.elm.dok., prof. A.N. Abbasov,*
ped.ü.fəls.dok. L.A. Məmmədli

Redaksiyaya daxil olub: 17.12.2018